तु अणेव । १नकुलसम्बन्धिनि २तदपत्ये च "शतानीकस्तु नाकुलिः" भा०आ० ६३अ० ।

नाक्षत्र न०नक्षत्राणामिदम् अण् । तद्घटितचक्रस्य परिवर्त्तनात्मके कालरूपे १दिनभेदे तत्त्रिंशद्दिनात्मके सर्वनक्षत्रपरिवर्त्तनात्मके च २मासभेदे च "नाडीषष्ट्या तु नाक्षत्रमहोरात्रं प्रकीर्त्तितम्" सू०सि० । "घटीनां षष्ट्याहोरात्रं नाक्षत्रमुक्तम् । तुकारादहोरात्रस्य नाक्षत्रत्वोक्त्योक्तघट्या अपि नाक्षत्रत्वमुक्तम् । एतत् षष्टिघटीभिर्भचक्रपरिवर्त्तनात्" रङ्ग० । "भचक्रभ्रमणं नित्यं नाक्षत्रं दिनमुच्यते" सू०सि० । "नित्यं प्रत्यहं भचक्रभ्रमणं नाक्षत्रसमूहस्य प्रवाहवायुकृतं परिभ्रमः । नाक्षत्रं नक्षत्रसम्बन्धि नाक्षत्रमासदिनं मानज्ञैः कथ्यते" रङ्ग० । स च मासो द्विविधः । सप्तविंशतिनक्षत्रपरिवर्त्तनात्मक एकः यथा "सर्वर्क्षपरिवर्त्तैश्च नाक्षत्र इह चोच्यते" इति "सर्वनक्षत्रभुक्त्या तु नाक्षत्रमास इष्यते" इति च अस्य प्रयोजनम् । "नक्षत्रसत्राण्ययनानि चेन्दोर्मासेन कुर्य्याद्भगणात्मकेन" । सप्तविंशतिनक्षत्रात्मकेन जन्मनक्षत्रे शनिभौमवारयोगे मनोदुःखदानम् यथोक्तं दीपिकायाम् "जन्मन्यर्क्षे यदि स्यातां वारौ भौमशनैश्चरौ । स मासः कल्मषो नाम मनोदुःखप्रदायकः" इति । द्वितीयः षष्टिदण्डात्मकनक्षत्रभोगकालरूपदिनत्रिंशदात्मकः यथोक्तं सूर्यसिद्धान्ते "नाडीषष्ट्या तु नाक्षत्रमहोरात्रं प्रचक्षते । तत्त्रिंशता भवेन्मासः सावनोऽर्कोदयैस्तथा" अस्य प्रयोजनमायुर्गणनायाम् यथा "आयुर्दाये स्मृतं प्राज्ञैर्नाक्षत्रं षष्टिनाडिकमिति" मल०त० ।

नाक्षत्रिक त्रि० नक्षत्रादागतः ठञ् । १नक्षत्रतःप्राप्ते नक्षत्रनिमित्ते स्त्रियां ङीष् । सा च ग्रहाणां २दशाभेदे "सत्ये लग्नदशा चैव त्रेतायां हरगौरिका । द्वापरे योगिनी चैव कलौ नाक्षत्रिकी दशा" भट्टोत्पलधृतवाक्यम् सा च दशा "षट्सूर्यस्य दशा ज्ञेया इत्यादिका उक्ता दशाशब्दे अष्टोत्तरदशाप्रकरणे ३४९५पृ० दृश्या ।

नाग न० नगे पर्वते भवः अण् न गच्छति अगः न अगो वा । १वङ्गे २सीसके ३तिथ्यर्द्धरूपकरणभेदे च मेदि० करणशब्दे १६९० पृष्ठे दृश्यम् । सीसके पुंस्त्वमपीति वैद्यकम् । अस्योत्पत्तिर्भावप्र० दर्शिता यथा "दृष्ट्वा भोगिसुतां रम्यां वासुकिस्तु मुमोच यत् । वीर्य्यं जातस्ततो नागः सर्वरोगापहो नृणाम् । सीसं वङ्गगुणं ज्ञेयं विशेषान्मेहनाशनम्" । "नागस्तु नागशततुल्यबलं ददाति व्याधिं विनाशयति जीवनमातनोति । वह्निं प्रदीपयति कामबलं करोति मृत्युञ्च नाशयति सन्ततसेवितः सः" । भावप्र० पाकहीनयोर्वङ्गसीसयोर्दोषो यथा "पाकेन हीनौ किल वङ्गनागौ कुष्ठानि गुल्मांश्च तथातिकष्टान् । कण्डूप्रमेहानलमान्द्यशोथभगन्दरादीन् कुरुतः प्रभुक्तौ" । नागभस्मप्रकारो यथा "ताम्बूलरससंपिष्टं शिलालेपात् पुनःपुनः । द्वात्रिंशद्भिः पुटैर्नागो निरुत्थं भस्म जायते" । प्रकारान्तरेण यथा "अश्वत्थचिञ्चात्वक्चूर्णं चतुर्थांशेन निःक्षिपेत् । मृत्पात्रे विद्रुतो नागो लौहदर्व्या च चालितः । यामैकेन भवेद्भस्म तत्तुल्या स्यान्मनःशिला । काञ्जिकेन समं पिष्ट्वा पचेद् दृढपुटेन च । स्वाङ्गशीतं पुनः पिष्ट्वा शिलायां काञ्जिकेन च । पुनः पुटशरावाभ्यामेवं षड्भिः पुटैः मृतिः । नागः सिन्दूरवर्णाभो म्रियते सर्वकार्यकृत् । सतिक्तमधुरो नागो मृतो भवति भस्मसात् । आयुः कीर्तिं वीर्यवृद्धिं करोति सेवनात् सदा । रोगान् हन्ति मृतो नागो वङ्गवद्गुणकारकः" ४सर्पे ५हस्तिनि ६मेघे ७नागकेशरे ८पुन्नागे ९नागदन्तिके १०मुस्तके ११देहस्थेऽनिलभेदे च पु० १२क्रूराकारे त्रि० । मेदि० "उद्गारे नाग इत्युक्तो नीलजीमूतसन्निभः" सा० ति० टीका पदार्थादर्शे । अत्र नागशब्दस्य सर्पगजजातिवाचकत्वे द्विलिङ्गत्वम् । तत्र जातिवाचकत्वात् स्त्रियां ङीष् । जानपदादिसूत्रे स्थौल्यगुणयोगादन्यत्र प्रयोगे स्त्रियां ङीष् । दीर्घगुणयोगादन्यत्र प्रयोगे स्त्रियां टाप् इति भेदः । १३देशभेदे १४ताम्बूल्यां च पु० भरतः । मनुष्याकारः फणालाङ्गूलयुक्तः कर्कोटादिर्नागः देवयोनिभेदः । तेषामुत्पत्त्यादिकं वराहपु० उक्तं यथा "सृजता ब्रह्मणा सृष्टिं मरीचिः सूतिकारणम् । प्रथमं मनसा ध्यातस्तस्य पुत्रस्तु कश्यपः । तस्य दाक्षायणी भार्य्या कद्रुर्नाम शुचिस्मिता । मारीचो जनयामास तस्यां पुत्रान् महाबलान् । अनन्तं वासुकिञ्चैव कम्बलञ्च महाबलम् । कर्कोटकञ्च राजेन्द्र ! पद्मं चान्यं सरीसृपम् । महापद्मं तथा शङ्खं कुलिकञ्चापराजितम् । एते कश्यपदायादाः प्रधानाः परिकीर्त्तिताः । एतेषान्तु प्रसूत्या तु इदमापूरितं जगत् । कुटिला हीनकर्माणस्तीक्ष्णास्योत्थविषोल्बणाः । दृष्ट्वा संदृश्य मनुजान् भस्म कुर्युः क्षणाद्ध्रुवम्" एवं प्रजानाशे ब्रह्मण आदेशात् ते पातालस्थानं जग्मुः यथाह तत्रैव